

دانشنامه حقوق خصوصی

مسعود انصاری

دکتر محمد علی طاهری

جلد اول

الف - ت

انصاری، مسعود، ۱۳۳۵ -

دانشنامه حقوق خصوصی / مسعود انصاری، محمدعلی طاهری. -- تهران: محراب فکر، ۱۳۸۳.
ج ۳. -- (مجموعه دانشنامه حقوق)

ISBN: 964-95835-3-x (دوره سه جلدی) (۲۳۰۰۰۰ ریال)

ISBN: 964-95835-4-8 (ج. ۱)

ISBN: 964-95835-5-6 (ج. ۲)

ISBN: 964-95835-6-4 (ج. ۳)

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

واژه نامه.

کتابنامه.

۱. حقوق مدنی -- ایران -- دایرةالمعارفها و واژه نامه ها. ۲. حقوق مدنی -- ایران -- اصطلاحها و
تعبیرها. الف. طاهری، محمدعلی. ۱۳۳۳. -- ب. ایران. قوانین و احکام. ج. عنوان.

۳۴۶/۵۵۰۳

KM۴۷۹/الف

۴۰۹۲-۸۳م

کتابخانه ملی ایران

مجموعه دانشنامه حقوق

دانشنامه حقوق خصوصی (۱)

مؤلفان: مسعود انصاری - دکتر محمدعلی طاهری

ناشر: انتشارات محراب فکر، تلفن: ۴۱۹۳۶۴۲ تهران: صندوق پستی ۱۵۱-۱۴۹۶۵

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۴

تیراژ: ۲۵۰۰ جلد

چاپ: مهارت

صحافی: معین تلفن: ۲۰۸۱۳۱۳

شابک (ج ۱): ۹۶۴-۹۵۸۳۵-۴-۸

شابک دوره: ۹۶۴-۹۵۸۳۵-۳-X

قیمت: دوره سه جلدی: ۲۳ هزار تومان

حق چاپ محفوظ است.

سخن ناشر

«انتشارات محراب فکر» که آرزویی جز به محراب بردن فکر و اندیشه را ندارد و بر آن است تا بستر لازم را برای بالا بردن سطح فرهنگی جامعه و فهم صحیح و مطلوب تر فراهم نماید، افتخار آن را پیدا کرده که اثری گرانسنگ و وزین در علم حقوق را که توسط دو استاد محترم و فرهیخته، تدوین و تألیف شده به زیور طبع بیاراید.

«دانشنامه حقوق خصوصی» نخستین بخش از مجموعه دانشنامه حقوق است که به جامعه حقوقی تقدیم می شود و امید می رود دانشنامه حقوق جزا و جرم شناسی و دانشنامه حقوق بین الملل و دانشنامه حقوق عمومی نیز به زودی تدوین و چاپ شود. استاد مسعود انصاری محقق و پژوهشگر فرزانه ای است که همزمان با تحصیلات دانشگاهی در رشته حقوق، تحصیلات حوزوی خویش را تا مرحله خارج فقه و اصول نیز ادامه داده است. ایشان علاوه بر ترجمه و تألیف دهها کتاب در زمینه اسلام شناسی، فلسفه، سیره، حدیث و ادبیات، ویراستاری چند ترجمه قرآن، ارائه ترجمه ای نفیس از قرآن کریم، صدها مقاله نیز برای کتابهای مرجعی چون فرهنگ آثار، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی و... تألیف کرده است.

استاد محمدعلی طاهری بجد نیز، سابقه ۲۵ سال فعالیت آموزشی و پژوهشی درخشان در دانشگاه بیرجند و همچنین وکالت و قضاوت در دستگاه قضایی کشور را در کارنامه زندگی خویش ثبت کرده است، از ایشان تا به حال مقالات علمی، پژوهشی متعددی بچاپ رسیده و انشاء الله به زودی اثر وزین دیگر ایشان «خوشونت در حقوق کیفری» نیز توسط «محراب فکر» منتشر گردد.

امید آن می رود که انتشارات محراب فکر، افتخار آن را پیدا کند که صاحبان فکر و اندیشه را به محراب خود فراخواند و بستر انتقال پیام های فرهنگی آنان را به جامعه فراهم کند.

ای همه هستی ز تو پیدا شده

به راستی خداوند بزرگ را سپاسگزاریم که کارِ طرحِ تألیف و تدوین نخستین بخش از مجموعه‌ی دانشنامه‌ی حقوق، یعنی «دانشنامه‌ی حقوق خصوصی» به انجام رسید و اکنون حروف‌نگاری شده و آماده‌ی طبع است. در آغاز نظر بر این بود که این مجموعه (فراگیر همه‌ی رشته‌های حقوق خصوصی، حقوق جزا و جرم‌شناسی، حقوق عمومی و حقوق بین‌الملل) یکجا تألیف شود، اما پس از تدوین طرح اولیه متوجه شدیم که روند تدوین دانشنامه دامنه‌ای بس گسترده‌تر از آن دارد که ابتداءً در نظر داشتیم و نظر به گستردگی موضوعات دانش حقوق و فراوانی مداخل تهیه شده ممکن بود در مقام عمل با مشکلات بسیاری روبه‌رو می‌شدیم، ضمن آن که برای پژوهش، تحقیق، یافتن مداخل و تألیف مقالات حدوداً به بیش از بیست سال زمان نیاز بود و کسی چه می‌دانست که تقدیر چیست! ضمن آن که با عنایت به بضاعتِ اندکِ مادی و معنویِ مؤلفان البته چنین حوصله‌ای بسیار طاقت‌فرسا می‌نمود. دیگر آن که در آشفته بازار صنعت طبع و نشر نیز چاپِ اثری چند جلدی هزینه‌های بسیاری را بر هر ناشری تحمیل می‌کرد که آن هم مزید بر علت شد تا سرانجام با در نظر گرفتن همه‌ی این مشکلات مقرر گردید که مباحث هر بخش از رشته‌های چهارگانه‌ی علم حقوق به طور جداگانه تألیف شود.

«دانشنامه حقوق خصوصی»، در حدود دو هزار و سیصد صفحه (هر صفحه در دو ستون و سی و پنج سطر) حروفچینی شده است که مؤلفان با اذعان به کاستی‌های احتمالی هر تلاش فردی و حتی جمعی بر این نکته تأکید می‌کنند که تألیف این حجم از مطالب آن هم با ویژگی‌هایی که بیان خواهد شد، کاری بس دشوار بوده است و یقین داریم کسانی که در نگارش «مقالات دایرةالمعارف» دستی دارند با ما هم عقیده‌اند که تلخیص مطالب بسیار در سطور اندک تا چه مایه رگ و استخوان نگارنده را می‌فرساید، اما این همه به لطف و عنایت الهی به نتیجه رسید و تا چه در نظر آید. ولی برای آن که گزارشی از روند به انجام رسیدن این طرح ارائه داده باشیم ذکر خلاصه‌وار چند نکته ضروری به نظر می‌رسد:

۱) روش مؤلفان چنان بوده که در آغاز مداخل مرتبط با حقوق خصوصی را از متون مرجع استخراج می‌کردیم و در این مرحله تلاش می‌کردیم که مداخل اصولاً با حقوق خصوصی مرتبط باشند و یا اگر در مواردی ملاحظه می‌شود که به عنوان مثال مداخل ارتداد یا قتل در این بخش آمده به جنبه‌هایی از آن پرداخته‌ایم که در حقوق خصوصی اهمیت دارند؛ به عنوان نمونه در ارتداد فقط به مباحثی از قبیل رابطه‌ی زناشویی شخص مرتد و یا تکلیف دارایی او در ارث و امثال آن نظر داشته‌ایم و یا در قتل بازگفته‌ایم که قتل از موانع ارث است و بر کسی پوشیده نیست که این مباحث جنبه‌ی خصوصی دارند. در حد امکان تلاش کرده‌ایم ذیل هر مداخل که مشتبه باشد جایگاه چنین مداخلی را در حقوق خصوصی بازشناسانیم.

۲) پس از شناسایی مداخل، اهم مطالب مرتبط با هر مداخل از متون مرجع فیش‌برداری شد.

۳) در مرحله‌ی بعدی با عنایت به فیش‌های تهیه شده، همه‌ی مداخل به دو بخش اهم و مهم و یا اصلی و فرعی تقسیم شد و برای مداخلی که از اهمیت بیشتری برخوردار بودند یک مقاله‌ی تفصیلی به شرحی که خواهد آمد تألیف شد:

الف) در آغاز تلاش شده است که مفاهیم و معانی لغوی و زبانی هر مداخل را به

روشنی بیان کنیم به نحوی که مراجعه کننده در فهم معنای لغوی آن هیچ ابهام و اشکالی را حس نکند. و اگر مداخل عربی بوده اند تا حد امکان تلاش شده است برابری پاریسی و عندالاقضاء سره، را برای آن ذکر کنیم و در این کار امهات متون زبانی پاریسی و عربی را مبنا قرار داده ایم.

ب) پس از بیان معنا و مفهوم لغوی تلاش شده است هریک از مداخل در اصطلاح حقوق، فقه، اصول، منطق و... نظر به مبانی تعریف و با عنایت به تعاریف پیشینیان و رفع احتمالی اشکالات در زعم مؤلفان جامع و مانع تعریف شوند تا به این وسیله مخاطب بتواند به آسانی هر مدخل را از مداخل مشابه باز شناسد و سعی وافر شده که تمامی تعاریف پس از شناسایی عناصر اصلی تشکیل دهنده ی هریک از این مداخل صورت پذیرد تا از جامعیت و مانعیت بیشتری برخوردار باشند.

ج) پس از پایان پذیرفتن بیان معنای لغوی و تعریف اصطلاحی، اگر مدخل، از مداخل مهم تر بوده یک مقاله ی تحلیلی با ذکر منابع در ذیل آن، تألیف شده و در غیر این صورت گزارشی تحلیلی ارائه گردیده و واژگان مرتبط انگلیسی و یا فرانسه ی آن ذکر شده اند. در رابطه با مداخل پراهمیت تر از قبیل بیع، اجاره، اباحه، طلاق، مباراة، شرکت های تجاری، مزارعه، مساقات، نکاح، مهر، ورشکستگی و... اهم مطالب مرتبط با آن یا در متن آمده و یا به متون اصلی ارجاع داده شده است.

۴) برای پرهیز از اطناب در رابطه با منابع به دو شیوه عمل شده است؛ منابع مداخل پراهمیت پس از تألیف هر مقاله به صورت تفصیلی ذیل همان مدخل آمده و منابع مداخل کم اهمیت تر به دلیل آسان یاب بودن مراجع الفبایی و یا سهل الوصول بودن متون، در کتاب نامه آمده است.

۵) با توجه به این که اساس قانون مدنی ایران، فقه اسلامی و به طور مشخص نظرگاه های فقهی فقیهان امامیه است، در عمده ی مباحث تلاش شده که مبانی فقهی مواد قانونی به روشنی بیان شود و در فهم آرای فقیهان امامیه در بیشتر قریب به اتفاق موارد عین نص جواهر الکلام به فارسی روان ترجمه شده و برای اجتناب از طولانی

شدن، از ذکر متن عربی احتراز شده است و در ذیل هر بخش ترجمه شده به صفحه و مجلد آن تصریح شده است تا اگر کسی بخواهد مقایسه کند با مشکلی روبه‌رو نشود. دیگر آن که در مقام تطبیق نظرگاه فقیهان سایر مذاهب اسلامی و به طور مشخص حنفیه، مالکیه، حنبلیه، شافعیه و ظاهریه رانیز با عنایت به یکی از مهم‌ترین آثار فقهی هریک از این مذاهب با ذکر سند بیان کرده‌ایم تا مراجعه‌کننده در مقام مقایسه و تحقیق بتواند به متون اصلی مراجعه کند و هم در جهت آشنایی با پیشینه‌ی تحولات فقهی مذاهب اسلامی و سیر تاریخی آن و نیز نقاط اشتراک و اختلاف روشنگری بیشتری صورت گرفته باشد.

۶) در فقه امامیه به جواهر الکلام اثر شیخ محمد حسن نجفی، در فقه حنفیه به بدایع الصنائع علاءالدین ابی‌بکر بن مسعود کاشانی، در فقه مالکی به بدایة المجتهد ابن رشد، در فقه حنبلی به المغنی اثر ابن قدامه، در فقه شافعی به مغنی المحتاج خطیب شربینی و در فقه ظاهری به المحلّی اثر ابن حزم ظاهری بیشترین مراجعه را داشته‌ایم. ضمن آن که به اقتضای موارد به دیگر متون فقهی مذاهب مختلف اسلامی نیز بی‌توجه نبوده‌ایم.

۷) نظر به اهمیت مداخل اصولی، به ویژه در مقام استنباط احکام شرعی و حقوقی حدوداً هفتصد مدخل از مداخل اصولی نیز در این دانشنامه آمده است که با کلیات دانش حقوق مرتبط هستند و خاصّ حقوق خصوصی نیستند و تمامی کلیات را در این بخش آورده‌ایم و در دیگر بخش‌های مجموعه تکرار نخواهند شد.

۸) در تألیف مقالات مرتبط با حقوق تجارت، حقوق هوایی، حقوق دریایی و ... نیز به همین شیوه عمل کرده‌ایم.

۹) در رابطه با برابره‌ای انگلیسی و فرانسه، در حدّ امکان با توجه به منابع موجود سعی شده است این برابرها ذکر شوند تا بتواند در مراجعه به متون راه‌گشا باشند، اما باید در نظر داشت که بسیاری از اصطلاحات حقوقی اسلام با عنایت به پیش زمینه‌های فقهی، اصولی و فرهنگی موجود وضع شده‌اند و هرگز نمی‌توان چشم

داشت که در سایر نظام‌های حقوقی واژگان و یا اصطلاحاتی کاملاً منطبق و همخوان با آن‌ها یافت شود، از این روی کوشیده‌ایم واژگان یا اصطلاحاتی ذکر شوند که قرابت معنایی (لغوی یا اصطلاحی) با مداخل مرتبط دارند و حتی در بسیاری موارد برابری ذکر شده‌اند که با یکی از معانی احتمالی (اصطلاحی یا لغوی) هر مداخل نسبتی دارند و چندان هم با معنایی که در حقوق خصوصی مورد نظر است، مرتبط نیستند.

۱۰) بر اهل دانش پوشیده نیست که این دایرةالمعارف نخستین اثری است که در کشور مابه صورت روشمند و آن هم به کوشش فردی مؤلفان تألیف می‌شود و گذشته از چند موسوعه و فرهنگ‌واره‌ی فقهی آثار دایرةالمعارفی دیگری را شاهد نیستیم، ضمن آن که باید از تمام کسانی که برای بازگشودن غموض و ابهامات واژگان و اصطلاحات حقوقی تلاش کرده‌اند، سپاسگزار بود، اما حس می‌شد که خلأ کاملاً مشهودی در این زمینه وجود دارد و پس از انقلاب اسلامی ایران که در دایرةالمعارف‌نویسی نیز انقلاب عظیمی اتفاق افتاد و در زمینه‌های مختلف متون بسیار ارزشمندی تألیف شد، اما پس از دو دهه انتظار، هرگز این امید محقق نشد که مراکز دانشگاهی، فرهنگی و یا متولیان امر حقوق و قضا از قبیل قوه‌ی قضاییه یا کانون وکلای دادگستری و یا کانون سردفتران برای تدوین و تألیف دایرةالمعارف حقوق، کمیته‌ای از محققان و پژوهشگران را گیرد هم آورند تا این نیاز ضروری جامعه‌ی حقوقی را برآورده سازند. به عنوان نمونه اگر کانون محترم وکلای هریک از کارآموزان امر وکالت و یا هریک از خود وکلای را موظف می‌کرد که در رابطه با هریک از مباحث مقاله‌ای تحقیقی به آن مرکز ارائه دهند و یا چنین درخواستی از استادان دانشگاه‌ها، سردفتران و یا حتی قضات می‌شد، آنگاه حجم عظیمی از مقالات فراهم می‌شد که می‌توانست پایه‌ی تدوین یک اثر استوار و جاودانه در دانش حقوق باشد. اما صد دریغ که این کار انجام نشد و مؤلفان این اثر ناگزیر شدند که باز به کار فردی روی آورند، اما با این تفاوت که این بار تلاش شده است که به پیشینه‌ی پنجاه ساله‌ی

دایرةالمعارف نویسی در جهان به روش رایج در نگارش دایرةالمعارف ها توجه شود و در حدّ توان خویش کوشیده اند به موازین پذیرفته شده در پدید آوردن متون مرجع پایبند باشند. امید است این تلاش تنها بخشی از نیاز علاقه مندان به دانش حقوق را برطرف سازد.

در پایان بر خود می دانیم که از دوست فرزانه جناب آقای حسین دهقان منشادی، مدیر محترم انتشارات جامی به دلیل مساعدت های مادی و معنوی ایشان کمال سپاسگزاری را به عمل آوریم و برای جناب آقای محمّد برفی مدیر محترم نشر محراب فکر نیز که زحمت طبع این اثر با ایشان است آرزوی توفیق روزافزون داریم.

مسعود انصاری

محمد علی طاهری